

حقوق اسلامی

شهادت

دلیل اثبات حکم و موضوع

مؤلف: دکتر عبدالحامد قاسمی حامد

عضو رسمی هیأت علمی دانشکده حقوق

دانشگاه شهید بهشتی

چاپ جدید

با اصلاحات، اضافات و تجدید نظر

سرشناسه	:	قاسمی حامد، عباس، ۱۳۳۶.
عنوان و نام پدیدآور	:	حقوق اسلامی: شهادت دلیل اثبات حکم و موضوع / عباس قاسمی حامد.
وضعیت ویراست	:	[ویراست ۲].
مشخصات نشر	:	قم: لیلۃ القدر، ۱۳۹۰.
مشخصات ظاهری	:	۲۱۶ ص.
شابک	:	۹۷۸-۹۶۴-۷۸۰۳-۵۸-۸
یادداشت	:	۹۰۰۰۰۰ ریال
عنوان دیگر	:	چاپ قبلی کتاب حاضر با عنوان «تحلیل حقوقی شهادت در مذهب امامیه» توسط ققنوس منتشر شده است.
موضوع	:	تحلیل حقوقی شهادت در مذهب امامیه.
زده بندی کنگره	:	گواهی و گواهان (فقه)
زده بندی دیوبند	:	BP1۹۵ / ۴ / ت ۲ / ۳ / ۱۳۳۶
شماره کتابشناسی ملی	:	۱۳۷۱ / ۱۳۷۱
	:	۳۳۸۱ ۶۱

انتشارات لیلۃ قدر

حقوق اسلامی: شهادت، دلیل اثبات حکم و موضوع

دکتر عباس قاسمی حامد

ویرایش: فهیمه آقابابایی

انتشارات لیلۃ القدر ۳۷۷۱۲۳۲۸ - ۰۲۵

چاپ اول: تابستان ۱۳۹۴

چاپ: دفتر تبلیغات اسلامی

شمارگان: ۵۰۰ جلد

قیمت: ۹۰۰۰ تومان

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۷۸۰۳-۵۸-۸

تلفن مرکز پخش: ۰۹۱۲۷۴۶۱۰۲۲ / شماره: ۳۷۷۱۳۳۷۸ - ۰۲۵

(تمامی حقوق این اثر متعلق به ناشر است)

فهرست مطالب

۱۱	پیشگفتار
۱۵	شناسنامه‌های به کار گرفته شده
	بخش اول: شناسایی مفهوم شهادت
۲۱	فصل اول: بررسی واژه شهادت و تعریف آن
۲۱	مبحث اول: بررسی واژه
۲۴	مبحث دوم: تعریف شهادت
۲۹	فصل دوم: مشخصات شهادت
۲۹	مبحث اول: آشنایی با واژه‌های مرتبط
۳۰	الف. قطع
۳۰	۱. تعریف قطع
۳۲	۲. قطع طریقی
۳۳	۳. قطع موضوعی
۳۵	ب. ظن
۳۵	۱. تعریف ظن
۳۷	۲. اماره
۳۸	۳. اماره در صورت کشف یقینی خطا
۳۸	۴. اماره مطلق و نسبی در حقوق موضوعه

مبحث دوم: کیفیت اثبات شهادت با فرض خطای شهادت ۳۹

الف. طرح مسأله ۴۰

ب. نظریات موجود در جهت تصحیح جمل اماره ۴۴

۱. مصلحت سلوکیه ۴۴

۲. مصلحت غالب ۴۵

۳. تساوی یا رجحان اماره در اصابت به واقع ۴۵

۴. مصلحت تسهیل ۴۵

۵. دلیل حفظ غرض اهم ۴۷

فصل سوم: قلمرو شهادت ۵۰

مبحث اول «متق» «حکم» عناوین مؤثر در شناسایی قلمرو شهادت ۵۰

الف. حرمت ۵۱

۱. معنای لغوی ۵۱

۲. تعریف حق ۵۴

۳. حق الله و حق الناس ۵۹

ب. حکم ۶۴

۱. معنای لغوی حکم ۶۴

۲. حکم در منطق ۶۵

۳. حکم شرعی ۶۶

۴. حکم وضعی و حکم تکلیفی ۶۹

مبحث دوم: حکم و موضوع قلمرو شهادت ۷۵

الف. شهادت در حکم ۷۵

ب. شهادت در موضوع ۷۶

۱. شهادت در موضوع حکم ۷۶

۲. شهادت در موضوع حق ۸۳

بخش دوم: اقسام شهادت

فصل اول: شهادت قطعیه ۸۹

مبحث اول: شهادت قطعیه واقعیه ۹۰

مبحث دوم: شهادت قطعیه عرفیه (اطمینانیه) ۹۵

فصل دوم: شهادت ظنیه ۹۶

مبحث اول: شهادت در حکم ۹۶

الف. روح شهادت ۹۷

ب. ادله ۹۹

۱. کتاب ۱۰۰

۲. سنت ۱۰۲

اول: طوائف اختیار ۱۰۲

دوم: سیره ۱۰۵

۳. اجماع ۱۰۵

۴. دلیل عقل ۱۰۶

مبحث دوم: شهادت در موضوع ۱۰۹

الف. شهادت در موضوع حکم ۱۰۹

۱. خیر واحد ۱۱۰

۲. بینه ۱۲۳

ب. شهادت در موضوع حق ۱۳۱

۱. حق الله ۱۳۱

اول: آنچه با چهار شاهد مرد ثابت می‌شود ۱۳۲

- دوم: آنچه با شهادت دو شاهد (مرد) ثابت می‌شود ۱۳۹
۲. حق الناس ۱۴۱
- اول: آنچه انحصاراً توسط شهادت دو مرد ثابت می‌شود ۱۴۱
- دوم: آنچه که توسط دو شاهد مرد، یک شاهد مرد و دو زن و یک شاهد مرد و قسم مدعی ثابت می‌شود ۱۴۷
- I دو شاهد مرد - یک مرد و دو زن ۱۴۷
- II یک شاهد مرد و قسم مدعی ۱۵۵
- سوم: آنچه که توسط شهادت دو زن و قسم مدعی ثابت می‌شود ... ۱۵۷
- چهارم: آنچه که توسط شهادت مردان و زنان به صورت منفرد و منضم ثابت می‌شود ۱۶۱
- I اول شهادت زنان به صورت منفرد ۱۶۱
- ترب باقی زنان و آنچه که نظر به آن برای مردان مجاز نیست ۱۶۳
- ولادت و استهلال ۱۶۴
- رضاع ۱۶۵
- II ادله حجیت شهادت مرد در سوگم که شهادت زنان به تنهایی مورد قبول است ۱۶۶
- III ارزش شهادت زنان در اموری که به تنهایی شهادت می‌دهند ۱۶۷

بخش سوم: تفاوت ارزش شهادت در ابواب مختلف

- فصل اول: طرح کلی و تحلیل مبانی تفاوت ارزش شهادت ۱۷۷
- مبحث اول: جواز ارائه طرح و تحلیل ۱۷۹

۱۸۲ میحث دوم: ضرورت ارائه طرح و تحلیل
۱۸۴ فصل دوم: علل تفاوت ارزش شهادت در ابواب مختلف
۱۹۶ مرور اجمالی
۲۰۱ فهرست منابع و مآخذ
۲۰۱ الف - به زبان عربی
۲۰۱ اول: قرآن
۲۰۱ دوم: کتب روایات رجال
۲۰۲ سوم: کتب لغت
۲۰۴ چهارم: کتب اصول فقه
۲۰۵ پنجم: کتب لغت، ادبیات، منطق و تقیید
۲۰۷ ب - به زبان فارسی
۲۰۷ اول: کتب
۲۰۹ دوم: مقالات
۲۱۰ فهرست آثار استاد علی صفایی حائری (ره)
۲۱۵ فهرست نرم افزارهای صوتی

پیشگفتار

در حقوق، شهادت یکی از راه‌های اثبات حق است. تحولات جدید، تلمیح شهادت را محدود نموده و از ارزش آن کاسته است. از سوی دیگر، افزایش توانایی خواندن و نوشتن در سطح عمومی و پیشرفت در صنعت داغ و توسعه چاپ و سهولت تنظیم اسناد در اعمال حقوقی، تمایل به استفاده از این دلیل را در اعمال حقوقی کاهش داده است^(۱). علاوه بر آن استعمال بالای خطای شاهد^(۲) و یا

۱. «حوادثی که در اجتماع رخ می‌دهد و بر آن اثر حقوقی بار است» به دو گروه ممتاز اعمال حقوقی و وقایع حقوقی تقسیم شده است: ۱- وقایع حقوقی، دسته‌ای از وقایع است که آثار حقوقی آن نتیجه اراده شخص نیست و به حکم قانون به وجود می‌آید اعمال این به ایجاد واقعه ارادی باشد: مانند غصب و اتلاف مال غیر، یا غیر ارادی نظیر فوت و تولد شخص. ۲- اعمال حقوقی، کارهای ارادی است که به منظور ایجاد اثر حقوقی خاص ایجاد می‌شود و قانونگذار می‌تواند خواه را بر آن بار می‌کند. به عبارت دیگر، عمل حقوقی کار ارادی است که اثر حقوقی آن با آنچه فاعل می‌خواسته منطبق است مانند عقود و ایقاعات». دکتر ناصر کاتوزیان، مقدمه علم حقوق و مطالعه در حقوق خصوصی ایران، اقبال، ج. پنجم، ۱۳۶۲، ص. ۱۸۵، ش. ۲۲۵.

۲. در پرونده‌های متعددی که با شهادت شهود اثبات شده پس از مدت‌ها و تحمل مجازات از سوی محکوم مشخص شده است که به علل گوناگون شهادت شهود طریق صحیحی برای اثبات واقعه نبوده است. برای مثال در پرونده داریل هانت **Darryl HUNT** پس از این که ۱۹ سال نامبرده در زندان به سر برد و پس از طی مراحل متعدد دادرسی با انجام آزمایش **DNA** و نهایتاً اقرار ویلارد براون **Willard BROWN** مشخص شد که داریل هانت قاتل نبوده و در ۶ فوریه

دروغگویی موجب کاهش درجه اعتبار شهادت شده است. به همین جهت در مواردی که امکان تعیین دلیل دیگری به عنوان جایگزین وجود داشته، از استناد به این دلیل محتمل الخطا چشم پوشی شده است. کاهش اعتبار شهادت در اعمال حقوقی و تکلیف به تنظیم اسناد رسمی در پاره‌ای از اعمال حقوقی مواردی از تمایل فائده‌گذاران در محدود نمودن قلمرو اعتبار شهادت در اعمال حقوقی است.

در رساله‌های ابن‌گرایش، قانونگذار ایران (در قانون مدنی) تا حدی ارزش شهادت را محدود نموده بود. پس از انقلاب شکوهمند اسلامی، تحت تأثیر مکرر آیه «بِیْزِی نِظَام جَدِید بِر مَبْنِای شَرِیعَتِ اِسْلَام و بِه تَبِعِ اَنْ مَطَابَقَتِ کُلِّ نِظَامِ حَقُوقِی بِاِحْکَامِ شَرِیعَتِ، تَغْیِیرَاتِی دَر اِیْن قَانُون پَیْدِیْدَار شَد که اِیْن مَر گُویایِ چِگونگی نِگَرش قَانُون‌گُذَار اِیْران بِه مَسْأَلَةُ شَهَادَتِ اسْت. بَحْث دَر تَحْدِیدِ شَهَادَتِ دَر اِعْمَالِ حَقُوقِی نِیازمَنْد تَحْقِیقِی مَسْتَقِل و وَسِیع اسْت. بِه طَرِیقِ اَوَّلِی، بَررِسی تَمَامِی اِبْعَاد مَسْأَلَةُ شَهَادَتِ مَحْتَاج تَلِاشِ کَسْتِ دَسْتِری اسْت. دَر نِوِشْتَةُ حَاضِر اِگَر چِه قَسْمَتِی اَز اِیْن بَحْث مَفْصَل اِنْتِخَاب شُدِه، اِمَا سَعِی نِگَارَنْدِه بِر اَنْ بُوْدِه تا دَر هِمَان قَسْمَت، مَطَالِبِ دَر تَمَامِی اِبْعَاد

→ ۲۰۰۴ حکم برائت شخصی که از سال ۱۹۸۴ زندانی شده بود، صادر شد. محل وقوع قتل آمریکا، کارولینای شمالی، شهر وینستون سی لم، شبکه ۴ سیما، مستند ۴، ۲۲ بهمن ۱۳۸۹، ساعت

مطرح شود (حتی اگر در سطح بیان رئوس مطالب باشد) تا مقدمه‌ای برای ارائه نظرات صاحب‌نظران گردد.

مسئله مورد بحث، تحلیل شهادت در حکم و موضوع و آشنایی با مبانی و علل تأیید این دلیل محتمل الخطا از طرف شارع، شناخت قلمرو و آشنایی با اقسام شهادت و بررسی علل تفاوت ارزش شهادت در ابواب مختلف بوده است. قبل از ورود به مبحث یاد شده، عنوانی کلی در ارتباط با چهار ضرورت ارائه طرح کلی مکتب، به بحث گذاشته خواهد شد. پس از اعتقاد به صدور این جواز و وجود ضرورت انجام آن، بحث اصلی آغاز می‌شود. اهتمام بر آن بوده تا با روشن شدن مبانی اعتبار شهادت، شبهه عتب ماندگی و عدم انطباق موضوع با مسائل علمی از اذهان برطرف گردد.

شبهات کم‌رنگی که ناتوانی نظام حقوقی اسلام با در پاسخ‌گویی به مسائل روز مطرح می‌نماید، در حال تشدید است. این امر ریشه، دست به گریبانی نظام جمهوری اسلامی با مسائل متعدد، از جمله مسائل نظام حقوقی (چه در ابعاد نظری و چه در ابعاد اجرایی) را مؤید مدعا می‌داند. حال آن که آنچه موجب می‌گردد این توهم در اذهان معتقدین به اسلام تبدیل به یک باور نشود، نگاهی جدید و جامع و گسترده به مبانی و اهداف و طرح کلی نظام اسلامی و نظام حقوقی آن است. با این نگاه جدید مشابهت‌ها جایگاهی برای خودنمایی

نخواهد داشت. گرچه این نگاه کلی به شکل فعلی از سوی پیشوایان دینی مطرح نشده ولی ضرورت طرح کلی از آن جا به دست می آید که ما امروز در برابر طرح های کلی مکاتب دیگر قرار گرفته ایم.

در زمانی که نظام شرک، کفر، فسق و انحراف مطرح بود، یک مکتب نجات بخش سخن خود را از همان نقاط آغاز می کرد، ولی کنونی که ما در برابر مکاتب الحادی و طرح های جامع و گسترده قرار گرفته ایم، صورت فقهی ما اقتضا می نماید تا همچون فقهای بزرگ گذشته که صورت های زمان خود را پاسخگو بودند، به پاسخگویی این ضرورت مسخض بپردازیم. حقوق را با نگاه به قدر و اندازه و حدود شناسایی کنیم و تنها در دنیای اعتبارات به تحلیل آن مشغول نشویم^(۱) و جزا را تنها در رابطه با مسائل اجتماعی در نظر نیاوریم بلکه، جرم را در جامعه و در هستی بی مطالعه و بررسی بگذاریم،^(۲) تا بتوانیم با وسعت نگاه اسلام و جامعیت حقوق و جزای آن آشنا شویم.

شیوه های به کار گرفته شده

۱. بخش اول، فصل سوم، مبحث اول، الف و مبحث دوم ب، ۲ در ارتباط با این مسأله توضیح داده شده است.

۲. بخش اول، فصل سوم، مبحث اول، الف، ۳ اشاراتی به جرایم قابل گذشت و غیر قابل گذشت با توجه مذکور آمده است.

اول: نوشته حاضر بر اساس کتاب و سنت و نظریات دانشمندان و فقهای امامیه و حقوقدانان قدیم و جدید جمع بندی شده و با توجه به مذهب امامیه (نه فقه و احکام آن)^(۱)، مسائل شهادت دنبال شده است و با این نگاه، از شهادت دشت‌ها و پاهای و پوست‌ها در روز قیامت سخن به میان آورده شده است. این وسعت دید گرچه با فقه حکم سازگار نیست لیکن، با فقه دین سازگار است. ما نیز مکلف به فقه دین هستیم.

دوم: در مورد تکرار و توجیه به اقوال فقها، عدم ذکر نظرات متقدمین، دلیل بر عدم توجه به نظرات ایشان نبوده، بلکه به دلیل احاطه کتب مورد استفاده بر نظرات قبل از خود و عدم تکرار مطالب بوده است.

سوم: در بعضی زیرنویس‌ها به همراه ذکر منبع روایات، به ذکر نشانی خبر مورد نظر در کتاب مبانی تکملة المهاج برداشته شده، تا از این طریق دسترسی به منابع خبری ساده‌تر باشد.

چهارم: جوهر نگاه تازه‌ای که در نوشته حاضر مطرح شده، محصول مباحثاتی است که نگارنده در مقام شاگردی با مرحوم استاد

۱. در ارتباط با معنای فقه شهید مطهری می‌فرمایند: در اصطلاح قرآن و سنت، «فقه» علم وسیع و عمیق به معارف و دستوره‌های اسلامی است و اختصاص به قسمت خاص ندارد، ولی تدریجاً در اصطلاح علما این کلمه به فقه الاحکام اختصاص یافت. آشنایی با علوم اسلامی، فقه، ص. ۲۸۷.

۲. «فَلَوْلَا نَفْرٌ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَائِفَةٌ لَتَتَقْتُلُوا فِي الدِّينِ وَ لَيَنذِرُوا قَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُوا إِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ». آیه ۱۲۲، سوره توبه.

آیت الله علی صفایی حائری داشته است. با این توجه، اندیشه‌های ناب موجود در متن کتاب قابل انتساب به آن بزرگوار است و خطاهای احتمالی نتیجه غفلت و یا جهل نگارنده است.

بخش اول که مشتمل بر سه فصل است به شناسایی مفهوم شهادت پرداخته است. در فصل اول واژه و تعریف شهادت در دو بحث بررسی شده است. در این فصل با تعریفی که از شهادت به عمل آمد خواهیم دید شهادت و روایت از یک مقوله‌اند. در فصل دوم در سه بحث مشخصات شهادت عنوان شده که با توجه به کاربرد اصطلاحات قص و ظن و اماره (مطلق و نسبی)، مبحث اول پیش درآمدی بر مبحث سوم است. مبحث اول شامل دو قسمت قطع (شامل تعریف قطع، قطع لغوی و موضوعی) و ظن (شامل تعریف ظن، اماره، اماره در صورت کشف یقینی خطا و اماره مطلق و نسبی در حقوق موضوعه) بوده و در مبحث دوم با عنوان کیفیت اثبات شهادت با فرض خطای شهادت در دو قسمت الف و ب به طرح مسأله و بررسی نظرات موجود تصحیح جعل اماره در پنج قسمت پرداخته شده است. فصل سوم مبین، قلمرو شهادت است و به علت پیش‌نیازی عناوین حق و حکم نسبت به مباحث مؤخر در مبحث اول (با عنوان حق و حکم) متکفل بیان عناوین مذکور می‌باشد. در قسمت الف با عنوان حق، معنای لغوی حق، تعریف حق، حق الله و حق الناس و در قسمت ب با عنوان حکم، معنای لغوی حکم، حکم

در منطق، حکم شرعی، حکم وضعی و تکلیفی مطرح شده است. به دنبال آن، در مبحث دوم، با عنوان تعیین قلمرو شهادت در دو قسمت الف (شهادت در حکم) و ب (شهادت در موضوع: موضوع حکم و موضوع حق) مباحث مذکور بررسی شده‌اند. همین جا خواهیم دید حقوق به اعتبار منشأ به دو نوع واقعی و اعتباری تقسیم می‌شود. ارتباط حق الله و حق الناس با احکام، طرق استیفای حق و ملاک قابل گذشت بودن و غیر قابل گذشت بودن حقوق نیز در این قسمت روشن خواهد شد.

در بخش دوم به بیان اقسام شهادت پرداخته شده و شامل دو فصل است. فصل اول، مربوط به شهادت قطعیه و گویای قسمتی از نگاه تازه به حقوق در دو مبحث شهادت قطعیه واقعی و شهادت قطعیه عرفیه می‌باشد. فصل دوم مربوط به شهادت ظنیه بوده و به دو مبحث شهادت در حکم و شهادت در موضوع تقسیم شده است. در مبحث اول، در قسمت الف به طرح مسأله پرداخته شده و در قسمت ب، به دلیل اشباع مباحث در کتب اصولی به ذکر اجسامی دله در چهار قسمت کتاب، سنت، اجماع و دلیل عقل کفایت شده است. در مبحث دوم، در دو قسمت الف و ب به عنوان شهادت در موضوع پرداخته شده است. قسمت اول شامل خبر واحد و بینه است. در قسمت ب نیز از حق الله در دو عنوان و حق الناس در چهار عنوان، به تفصیل سخن گفته شده است. در این بحث خواهیم دید بینه نسبت

به خیر واحد عنوانی عام است. بخش سوم راجع به علل تفاوت ارزش شهادت در ابواب مختلف بوده و شامل دو فصل است: فصل اول متکفل بیان طرح کلی و تحلیل، در سه مبحث با عناوین طرح مسأله، جواز ارائه طرح و تحلیل و ضرورت آن می‌باشد؛ فصل دوم نیز روشن کننده علل تفاوت ارزش شهادت در ابواب مختلف با توجه به جواز و ضرورت مزبور است.

در خاتمه نیز به مرور اجمالی نتایج به دست آمده از موضوعات مورد بررسی خواهیم پرداخت.

«اللَّهُمَّ اغْنِنِي بِرَبِّكَ فِي دِينِكَ وَفَهْمًا فِي حُكْمِكَ وَفِقْهًا فِي عِلْمِكَ وَكَفْلَيْنِ مِنْ رَحْمَتِكَ وَوَعْمًا خَيْرُنِي عَنْ مَعَاصِيكَ».

عباس قاسمی حامد